

© 2019 Nicoline van der Sijs | Uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp *Mijke Wondergem*
Boekverzorging *Julien Hoekstra-Kermans*

ISBN 978 90 5615 534 6
NUR 616

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Sterck & De Vreese.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv
www.sterckendevreese.nl

Nicoline van der Sijs

15 EEUWEN
NEDERLANDSE
TAAL

STERCK & DE VREESE

INHOUD

- 13 **Inleiding**
- 13 De rol van taalcontact
- 15 Standaardisering
- 17 Andere factoren die een rol spelen bij taalverandering
- 18 De grote lijn: van een synthetische naar een analytische taal
- 21 *De werkwoordsvolgorde*
- 22 *Jespersens cyclus*
- 22 *Een Europese taalbond*
- 24 De opzet van dit boek

- 26 **1. De prehistorie (ca. 5000 voor Chr. – zesde eeuw na Chr.)**
- 26 Het begin: het Indo-Europees
- 28 *Hoe klonk het Indo-Europees?*
- 29 *De Indo-Europese woordenschat*
- 30 *Indo-Europese vormenrijkdom*
- 31 *Nieuwe woordvormingen*
- 32 • *Roodbaard, legerstede en weerwolf*
- 32 • *Een wakkere broer op een schone zetel*
- 33 • *De lachende koekoek*
- 34 *Leenwoorden*
- 35 Het Germaans
- 36 *Klankveranderingen: hart en kat, slaan en sloeg, verliezen en verloren*
- 38 *De klemtoon: ondergáán versus óndergaan, ondiép versus óndiepte*
- 40 *Reductie van de woordvormen*
- 40 • *Het grote huis en een groot huis*
- 41 • *Sterke en zwakke werkwoorden*
- 41 • *Onregelmatige werkwoorden*
- 42 *Nieuwe woordvormingen: werkwoordstammen, voorvoegsels en achtervoegsels*
- 45 *Leenwoorden van de oorspronkelijke bevolking en van het Keltisch*
- 45 Het West-Germaans
- 47 *Medeklinkerverdubbeling in bidden naast bede*
- 47 *Nieuwe woordvormingen*
- 48 *Latijnse leenwoorden: muur, graan, kopen*
- 49 *Latijnse achtervoegsels*
- 50 De situatie in de vijfde eeuw

- 52 **2. De Oudnederlandse dialecten**
(zesde eeuw tot tweede helft twaalfde eeuw)
- 52 De Germaanse volksverhuizing en de Germaanse dialecten na de volksverhuizing
- 53 *Franken, Saksen en Friezen*
- 55 *Oudnederlandse dialecten*
- 56 Veranderingen die een waterscheiding veroorzaakten tussen de Nederlandse en Duitse dialecten
- 56 *De Hoogduitse klankverschuiving: Dorfen Pferd tegenover dorp en paard*
- 58 *De klinkers in heel – hiel en rook – roek*
- 59 *Eenheidsmeervoud*
- 60 Klankveranderingen binnen het Oudnederlands
- 60 *Umlaut op korte a en u*
- 62 *De uitspraak van de lange u in muur*
- 62 *Verzwakking van de h*
- 64 *Zeil, oud, Kerst*
- 65 *Spel met korte e tegenover spelen met lange ee*
- 65 De Oudnederlandse bronnen
- 69 De Oudnederlandse spelling: rad klinkt als rat
- 70 Nieuwe woordvormingen
- 70 *Mes en twaalf*
- 70 *Klapperen, leerling, kunst*
- 71 *Gebeente en gebeuren*
- 72 Latijnse invloed op de woordenschat
- 72 *Leenbetekenissen: bidden, geloven en vasten*
- 73 *Leenvertalingen: een alwetende beschermengel*
- 73 *Leenwoorden: een zegenende en schrijvende bisschop*
- 74 *Het voorvoegsel aarts-*
- 74 Woordsoorten met nieuwe functies
- 75 *Lidwoorden*
- 76 *Voorzetsels*
- 76 *Persoonlijke voornaamwoorden*
- 76 *Betrekkelijke voornaamwoorden*
- 77 *Voegwoorden*
- 77 *Hulpwerkwoorden*
- 79 *Woordvolgorde*
- 80 *Ontkenning*
- 80 De situatie rond 1150

- 83 **3. De Middelnederlandse dialecten**
(tweede helft twaalfde eeuw tot begin zestiende eeuw)
- 83 Talen en dialecten in de middeleeuwse Lage Landen
- 86 *Nederlandstalige schrijfcentra*
- 88 Klankveranderingen
- 88 *Wegvallen van -e: aard naast aarde*
- 89 *De uitspraak /lope/ naast /loopm/*
- 91 *Schaap, mens, medisch*
- 91 *Heide, polder, arend*
- 92 De Middelnederlandse spelling
- 93 *Herkomst van de spellingregels van verdubbeling en verenkeling:
padden naast paden*
- 94 *'t Kofschip*
- 94 Woordvormen
- 95 *Ten dode opgeschreven uitgangen*
- 96 *De meervouds-s door taalcontact*
- 96 *Gij als beleefdheidsvorm, hemzelf*
- 98 Nieuwe woordvormingen
- 98 *Schoorvoetende bijslaap voortbrengen*
- 99 *Vochtig, ongenadig, woonachtig*
- 100 *Diepte en liefde*
- 101 *Bekentenis en zondigen*
- 101 *Gaarne, anders, plotseling, steelsgewijs*
- 102 *Versterkende voorvoegsels: aloud, welbespraakt, ingelukkig*
- 103 De invloed van vreemde talen op de woordenschat
- 103 *Franse, Latijnse en Duitse leenwoorden: van avontuur via corrumperen
tot afkeer*
- 104 *Geleende Franse klanken en nieuwe klankverdelingen*
- 105 *Verschuiving van de klemtoon door Franse leenwoorden*
- 105 *Geleende Franse voor- en achtervoegsels*
- 107 Zinsbouw
- 107 *Nieuwe voorzetsels*
- 108 *Nieuwe voegwoorden*
- 108 *Groter als*
- 108 *Inversie*
- 109 *Het regent, het behaagt me*
- 109 *Beginnen te spreken, om te leren, moeten komen*
- 110 De situatie begin zestiende eeuw

112	4. Het ontstaan van de Nederlandse standaardtaal in de zestiende en zeventiende eeuw
112	Een nieuwe tijd, een nieuwe taal
114	<i>Migratie binnen en naar de Republiek</i>
117	<i>De Hollandse basis van de standaardtaal</i>
118	Klankveranderingen
118	<i>De keuze voor beschaafde klanken</i>
121	<i>Huus wordt huis, wief wordt wijf</i>
123	<i>Kindeke en kindje</i>
124	Nieuwe spellingbeginselen
126	Woordvormen
126	<i>Jij, jullie, u en onbepaalde voornaamwoorden</i>
129	<i>Hen en hun</i>
130	<i>Mij versus mijn</i>
130	<i>Z'n eigen en zich</i>
130	<i>Zieken, bedrogen, houten</i>
131	<i>Veranderingen in de sterke werkwoorden</i>
133	Nieuwe woordvormingen
134	<i>Puristische nieuwvormingen</i>
136	<i>Nieuwe typen samenstellingen</i>
137	<i>Nieuwe samenstellende afleidingen</i>
137	<i>Verlengde voor- en achtervoegsels</i>
138	<i>Nieuwe achtervoegsels en versterkende voorvoegsels</i>
138	De invloed van vreemde talen op de woordenschat
138	<i>Leenwoorden uit alle streken</i>
140	<i>Geleende klankcombinaties</i>
141	<i>Geleende Duitse, Franse, Latijnse achtervoegsels</i>
141	Zinsbouw
143	<i>Biologisch geslacht</i>
144	<i>Nieuwe voorzetsels en voegwoorden</i>
145	<i>Vorm- en betekenisdifferentiatie bij voorzetsels en voegwoorden</i>
146	<i>Ontkenning</i>
146	<i>Groter dan</i>
147	<i>Werkwoordclusters</i>
148	<i>Zitten te slapen, aan het schrijven</i>
149	<i>Betrekkelijke bijzinnen</i>
150	<i>Stopwoordjes</i>
151	De situatie rond 1700

- 153 **5. Cultivering van de schrijftaal in de achttiende en negentiende eeuw**
- 153 Taalreglementering en de verbreiding van de standaardtaal
- 154 *De Franse tijd*
- 156 *Het Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk België*
- 158 *De beschaafde spreektaal en de schrijftaal*
- 159 *Het onderwijs in en over het Nederlands*
- 161 Klankveranderingen
- 162 De spelling
- 164 *De werkwoordspelling*
- 165 Woordvormen
- 165 *Voornaamwoorden*
- 166 Nieuwe woordvormingen
- 166 *Nieuwe bijwoorden: ambtshalve, botweg, achteraf*
- 167 *Achteloos en uitzichtloos*
- 167 *Spreektaalige voor- en achtervoegsels*
- 167 De invloed van vreemde talen op de woordenschat
- 171 *Een geleend achtervoegsel*
- 171 Zinsbouw
- 171 *Het kunstmatig instandhouden van woordgeslachten en naamvallen*
- 173 *Nieuwe voorzetsels en achterzetsels*
- 175 *Vaste verbindingen*
- 176 *Het best*
- 177 *Foutieve samentrekkingen en tangconstructies*
- 177 *Betrekkelijke bijzinnen*
- 178 *Voegwoorden*
- 178 De situatie rond 1900
- 180 **6. De emancipatie van de spreektaal en de opmars van de taalpolitie (twintigste eeuw)**
- 180 De overwinning van de spreektaal op de schrijftaal
- 183 *Taaladviezen*
- 185 *Nederlandse dialecten, regiolecten en groepstalen*
- 188 *Tussentaal in België*
- 189 *Etnische variëteiten*
- 191 Klankveranderingen
- 191 *Poldernederlands*
- 192 *Stemloosheid en de Gooise r*
- 193 *Verkeerde klemtónen*
- 194 *De standaarduitspraak in België*

194	De spelling
196	<i>Het woordgeslacht</i>
198	Woordvormen
198	<i>Uitbreiding van de meervouds-s</i>
198	<i>Uitbreiding van het gebruik van je, hun, diegene</i>
200	Nieuwe woordvormingen
201	<i>Samenstellingen in plaats van omschrijvingen</i>
202	<i>Computergestuurd, kamerbreed en bikkelhard</i>
202	<i>Groenvoer</i>
203	<i>Bijsluiter, AOW'er</i>
203	<i>Afko's</i>
204	De invloed van vreemde talen op de woordenschat
204	<i>Duitse en Engelse invloed</i>
206	<i>Leenwoorden uit immigrantentalen</i>
207	<i>Geleende voor- en achtervoegsels</i>
209	Zinsbouw
209	<i>Het wegvallen van lidwoorden</i>
209	<i>De lidwoorden der en des</i>
210	<i>Complexe woordgroepen</i>
210	<i>Het meewerkend voorwerp</i>
211	<i>Groter als mij, meest compleet, hele mooie</i>
211	<i>Gaan krijgen, doen eten, werk ze!</i>
212	<i>Dat kan, mag of moet niet</i>
213	<i>Je kan, u kan</i>
214	<i>Voorzetsels</i>
214	<i>Voegwoorden</i>
215	<i>Tante Betje</i>
215	<i>Betrekkelijke bijzinnen</i>
217	<i>Beknopte bijzinnen</i>
218	<i>De werkwoordsvolgorde in bijzinnen</i>
219	De situatie rond 2000

- 222 **7. Pluricentrisch, digitaal en gelaagd Nederlands (eenentwintigste eeuw)**
- 222 Eenheid in verscheidenheid
- 223 Verscheidenheid in de eenheid
- 227 Digitaal Nederlands
- 230 *Ontlezing en laaggeletterheid*
- 231 *Dialecttweets*
- 232 Hiphoptaal
- 234 Bijwoorden en uitdrukkingen van graad
- 235 De positie van het Engels
- 237 Zinsbouw
- 240 Naar meer variatie en meer registers

- 243 **Verantwoording**

- 245 **Lijst van illustraties**

- 247 **Literatuur**

- 256 **Databanken en websites**

INLEIDING

In dit boek wordt in vogelvlucht beschreven hoe een taal die 5000 jaar voor Christus in Zuid-Rusland werd gesproken, zich tot het moderne Nederlands heeft ontwikkeld. Dat moderne Nederlands kent een standaardtaal en verschillende variëteiten, en heeft zich in de eenentwintigste eeuw moeiteloos aan het nieuwe digitale tijdperk aangepast. Het Nederlands heeft zich niet in isolatie ontwikkeld. Sterker nog, uit ieder hoofdstuk blijkt hoe belangrijk het contact met sprekers van andere talen, dialecten of groepstalen voor de ontwikkeling van het Nederlands is geweest. Migratie en taalcontact waren en zijn drijvende factoren in taalverandering.

13

De rol van taalcontact

Waaruit bestond dat taalcontact? In de oudste tijden veranderde de voorloper van het Nederlands, het Indo-Europees, doordat sprekers van deze taal naar nieuwe gebieden trokken. Daar nam de oorspronkelijke bevolking het Indo-Europees over, maar behield een eigen accent en allerlei eigen woorden. Uit deze menging ontstond in onze contreien het Germaans (zie hoofdstuk 1). Tijdens de Germaanse volksverhuizing, die in de vijfde eeuw begon, migreerden Germaanssprekenden naar een groter gebied. Het Germaans vormde nu niet langer een eenheid, maar er traden binnen delen van het Germaans taalveranderingen op, vaak door invloed van het naburige Romaans of van een van de andere Germaanse dialecten. Ook de Oud- en Middelnederlandse dialecten die in de Middeleeuwen werden gesproken en voor het eerst opgeschreven, beïnvloedden elkaar (zie hoofdstuk 2 en 3). Het Frankisch vormde de basis, maar het werd beïnvloed door contacten met sprekers van het Saksisch in het oosten en van het Noordzeegermaans en Fries langs het kustgebied. Naburige dialecten hebben elkaar sindsdien altijd beïnvloed, en ook migratie, zoals de trek naar de steden, heeft gezorgd voor contacten tussen sprekers van verschillende talen en dialecten.

In hoofdstuk 4 en 5 blijkt dat de elite in de vroegmoderne periode en daarna ideeën had over hoe het Standaardnederlands eruit moest zien en welke taalverschijnselen hier onderdeel van moesten uitmaken. Dat Standaardnederlands werd gebaseerd op het Hollandse dialect, maar met kunstmatige grammaticale onderscheidingen naar het voorbeeld van het Latijn of Duits. Vooraanstaande taalkundigen en schrijvers oordeelden

14 bijvoorbeeld dat *groter als mij* 'niet beschaafd' was en vervangen diende te worden door *groter dan ik*. Hofkringen begonnen de *r* als een huig-*r* uit te spreken naar het voorbeeld van de Fransen, en de lagere sociale kringen namen dit weer over van de adel. In de achttiende en de negentiende eeuw werd het Standaardnederlands steeds meer gecultiveerd en vastgelegd in taalvoorschriften. Via onder andere het onderwijs werd dit in de twintigste eeuw algemeen verbreid. In Vlaanderen gebeurde dat iets later dan in Nederland, omdat in Vlaanderen het Frans vanouds een sterke positie had door de politieke situatie: België werd pas in 1830 een onafhankelijke staat en pas eind negentiende eeuw kregen Nederlands en Frans in Vlaanderen een gelijkwaardige positie.

Sinds het ontstaan van het Standaardnederlands bestaat er een wisselwerking tussen dat Standaardnederlands en andere variëteiten van het Nederlands. Enerzijds neemt het Standaardnederlands woorden en taalverschijnselen over uit dialecten en sociolecten; sinds 1950 zijn bijvoorbeeld woorden als *flut*, *gezapig*, *knakker* en *prietpraat* van dialect gepromoveerd tot Standaardnederlands (zie hoofdstuk 6). Anderzijds verdringt de standaardtaal de dialecten steeds meer: dialectwoorden, -klanken en -verschijnselen worden vervangen door hun Standaardnederlandse equivalent of door een bovenregionale variant. Zo worden momenteel het Maastrichtse *brazzelèt* en het Groningse *boksem* vervangen door *armband* en *broek*, de Noord-Hollandse beginklank *sk-* in bijvoorbeeld *skaap* wordt steeds vaker gewijzigd in *sch-*, en het Noord-Brabantse *vong* wordt regelmatig veranderd in *ving*. Toch klinkt een Hollander nog steeds anders dan een Limburger of een Groninger.

Ook het contact tussen ouderen en jongeren leidt tot taalveranderingen. Ten eerste doordat kinderen weliswaar de taal leren van hun ouders, maar bij deze eerstetaalverwerving nooit precies het taalgebruik van die ouders imiteren: zij interpreteren het taalsysteem vaak op net iets andere wijze. Vervolgens experimenteren pubers met taal: ze zetten zich via taal af tegen de oudere generatie en streven naar origineel taalgebruik. Sommige onderdelen van de jongerentaal worden op den duur overgenomen door de rest van de taalgemeenschap. Zo waren het in de twintigste eeuw de jongeren die begonnen met het verkorten van woorden als *depri*, *ordi*, *positivo*. De invloed van jongeren is evenwel niet beperkt tot de woordenschat: zij kunnen bijvoorbeeld ook klankveranderingen introduceren, denk aan de uitspraak /taait/ voor *tijd*, die is verbreid door jonge, hoogopgeleide vrouwen (zie hoofdstuk 6).

Daarnaast hebben andere talen altijd invloed uitgeoefend op het Nederlands – in alle hoofdstukken van dit boek staan hiervan voorbeel-

---

den. De buurtalen waren daarbij van oudsher het meest invloedrijk, maar ook verderaf gelegen talen hadden invloed. Aanvankelijk waren vooral het Latijn en Frans belangrijk, vanaf de zestiende eeuw oefende ook het Duits invloed uit, en vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw ging het Engels als voorbeeld gelden. Het contact met deze vreemde talen heeft gezorgd voor taalveranderingen, niet alleen door de voor de hand liggende uitwisseling van leenwoorden, maar ook door de introductie van nieuwe constructies (*de langste reis ooit*, naar Engels *the ... ever*), nieuwe klankcombinaties (/sj/ van *chauffeur*, /ai/ van *high*) en nieuwe woorddelen (zoals *-age* in *lekkage*, *slijtage*, *stellage*, *vrijage*).

In de negentiende eeuw had de Jiddisch-Nederlandse groepstaal invloed op het Nederlands. In de twintigste eeuw zijn nieuwe etnische variëteiten ontstaan, doordat nieuwkomers met een andere moeder- of thuistaal Nederlands gingen spreken: door het taalcontact tussen moedertaal en Nederlands ontstonden specifieke varianten van het Nederlands. Met name het Marokkaans- en Surinaams-Nederlands hebben momenteel invloed op de straattaal en de Nederlandstalige hiphop (zie hoofdstuk 6 en 7).

15

Er bestaan dus verschillende soorten taalcontact: tussen sprekers van een andere variëteit of een andere taal en het Nederlands, tussen oudere en jongere sprekers van het Nederlands, en tussen sprekers uit verschillende sociale kringen. Het taalgebruik van ieder individu verschilt van dat van ieder ander individu. Wanneer een individu of een taalvorm prestige heeft, volgen anderen hem na. En wanneer voldoende personen een taalvernieuwing – een nieuwe klank, een nieuw woord, een nieuwe woordverbinding – gaan hanteren, dan wordt deze onderdeel van de taal, en is de taalverandering een feit.

Prestigieuze vormen worden min of meer bewust overgenomen. Daarentegen verbreiden niet-prestigieuze vormen zich ongemerkt. Dergelijke vormen hebben kennelijk voor de taalgebruikers een bepaald voordeel. Zo verbreidt *hun* als onderwerpsvorm (*hun zeggen dat*) zich onder andere doordat taalgebruikers met *hun* specifiek naar levende wezens kunnen verwijzen.

Standaardisering

Natuurlijk is niet iedere taalverandering te herleiden tot taalcontact. Er zijn ook andere oorzaken waardoor taal verandert. Een eerste belangrijke factor is standaardisering: het vastleggen van een uniforme standaardtaal die iedereen kan begrijpen en gebruiken. Zo'n standaardtaal heeft een belangrijke maatschappelijke functie: hij kan op alle domeinen van het

maatschappelijke leven worden gebruikt. Standaardisering berust op het verkiezen van een bepaalde taalvorm boven een andere. Standaardisering leidt dus tot een afname van variatie, althans in de standaardtaal – de afgewezen vormen blijven vaak wel bewaard in de spreektaal of dialecten. Standaardisering kan ook taalverandering tegenhouden. Zo golden de stemloze uitspraak van *z* en *v* (*son, feer*) en de Poldernederlandse klinkers (/taait/ voor *tijd*) in de zeventiende eeuw als onbeschaafd; dat oordeel heeft ervoor gezorgd dat die uitspraak tot de tweede helft van de twintigste eeuw uit de standaardtaal werd geweerd. Momenteel geldt de Poldernederlandse uitspraak echter als stoer en hip.

16 De standaardtaal wordt vastgelegd in woordenboeken, spellinggidsen en grammatica's, en verbreed door onder andere het onderwijs. Bij die verbreiding speelt taalcontact een rol (zie boven). Het verwerven van een standaardtaal kost moeite: kinderen leren op school hoe ze moeten spellen, schrijven en spreken, en ze leren welke taalverschijnselen 'correct' zijn en welke niet. Kinderen leren dus de taalnorm. Die zegt bijvoorbeeld dat *hun hebben* geen standaardtaal is. Ondertussen is hun taalwerkelijkheid, het werkelijke taalgebruik, vaak anders: thuis, op straat en op de televisie horen ze veel mensen *hun hebben* zeggen. En tot slot heeft ieder individu een eigen taalgevoel: *hun hebben* is in veel dialecten volkomen geaccepteerd, dus voor een kind dat thuis dialect spreekt, is *hun hebben* in overeenstemming met het taalgevoel, terwijl dat niet het geval is voor een kind dat *hun hebben* van huis uit niet heeft meegekregen.

Taalnormen kunnen dus botsen met taalwerkelijkheid of taalgevoel. Wanneer iemand dan de taalwerkelijkheid of zijn taalgevoel volgt in plaats van de norm, overschrijdt hij een taalnorm en dus een sociale regel. Dergelijke botsingen hebben in de twintigste eeuw geleid tot het ontstaan van een klachtencultuur: mensen gaan elkaar op de vingers tikken als ze menen dat er een taalnorm wordt overschreden, of als de taalnorm of taalrealiteit van de een verschilt van het taalgevoel van de ander. Overigens is er ook in dit opzicht niets nieuws onder de zon: al in 1653 dreef predikant en taalkundige Petrus Leupenius de spot met de dubbele ontkenningen *gy en sullt niet dooden, gy en sullt niet steelen, gy en sullt geen overspel doen* van de Statenvertaling; hij noemt dat 'teegen den aard der ontkenningen', want twee ontkenningen heffen elkaar op; 'Tis ook overtollig, want het kann veel korter en soeter [...]. Wat ongemakk geeft het te seggen, *gy sullt niet dooden, gy sullt geen overspel doen, gy sullt niet steelen?*'

Zelfs op Twitter vind je tegenwoordig corrigerende opmerkingen (zie hoofdstuk 7). Op die manier wordt de standaardtaal instandgehouden, maar het leidt ook tot onzekerheid bij taalgebruikers. Taaladviesboeken

houden tegenwoordig met al deze aspecten rekening en zijn heel genuanceerd: ze beschrijven de taalwerkelijkheid en de taalnorm, en geven aan dat bepaalde taalverschijnselen bij sommige taalgebruikers ergens kunnen opwekken en daarom niet geschikt zijn voor alle situaties. Dat is een verandering ten opzichte van het verleden: tot de Tweede Wereldoorlog waren taaladviezen altijd sterk prescriptief. Ondertussen nemen in de eenentwintigste eeuw de taalvariatie en taalregisters toe, en wordt de norm voor de standaardtaal verruimd (zie hoofdstuk 7).

Taalveranderingen gaan over het algemeen in kleine stapjes en kunnen dan ook eeuwen in beslag nemen, zo blijkt in de meeste hoofdstukken van dit boek. Dat tempo wordt bepaald door het feit dat taal voor meerdere generaties tegelijk begrijpelijk moet blijven. Alleen veranderingen in de woordenschat kunnen snel plaatsvinden en zijn modegevoelig. Omdat taal altijd verandert, vinden er ook taalveranderingen plaats onder onze ogen. Het zijn *die* veranderingen die door sommigen beschouwd worden als verslechtering of verloedering. Dat idee is echter onzinnig: taalverandering is een natuurlijk verschijnsel, de kracht van een taal is juist dat hij altijd meegroeit en altijd bruikbaar blijft. Er is geen reden om aan te nemen dat een bepaalde historische fase van het Nederlands beter of slechter zou zijn dan een andere. De enige taal die niet verandert is een dode taal.

Andere factoren die een rol spelen bij taalverandering

Er zijn ook allerlei interne oorzaken, oorzaken binnen de taalstructuur of bij de taalgebruikers, die kunnen leiden tot taalverandering. Uitspraakgemak leidt er bijvoorbeeld toe dat taalgebruikers klanken uit bepaalde klankcombinaties weglaten. Zo ging men *mensch* uitspreken als *mens*, en *schrijven* als /srijven/. Uitspraakgemak leidde er ook toe dat *doder*, *roden* en *poeder* veranderden in *dooier*, *rooien* en *poeier*. Of er worden juist klanken toegevoegd voor een makkelijkere uitspraak: daardoor is de combinatie *-rer* in bijvoorbeeld *zwaarer* veranderd in *-der*: *zwaard*.

Een andere belangrijke factor is het voortdurende – maar meestal onbewuste – streven van taalgebruikers en taalverwerfers naar een efficiëntere, economischere taal. Dat streven ligt besloten in het gegeven dat men een boodschap graag snel en helder wil overbrengen; een hoofddoel van taal is immers communiceren. Economischer taalgebruik heeft bijvoorbeeld geleid tot verkorting van woorden, zoals *loods* van *loodsman*, *mat* van *schaakmat* en *voordeurkorting* van *voordeurdelerskorting*. Verkorting begon met het weglaten van woorddelen. Inmiddels toont de chattaal dat er veel creatievere oplossingen denkbaar zijn om woorden te verkorten.

Systematiek en analogie zijn ook belangrijke factoren. Die hebben ervoor gezorgd dat de klinkers van de werkwoordsvormen *ik vand – wij vonden – gevonden* gelijkgetrokken zijn in: *ik vond – wij vonden – gevonden*. En dat de werkwoordsvorm na *u*, die aanvankelijk de vorm van de derde persoon enkelvoud was (*u is, wil*), veranderde in *u bent, wilt*, naar analogie van *je bent*.

18 Taalgebruikers hebben behoefte aan een functionele taal, een taal die adequaat dingen uitdrukt en overbrengt. In de vroegmoderne periode vonden taalgeleerden zelfs dat in een ideale taal iedere betekenis een eigen vorm moest hebben. Daarom voerden ze een verschil in tussen *na* in tijdsbepalingen en *naar* als richtingaanduiding, en tussen *te* als plaatsaanduiding en *tot* als richtingaanduiding; voorheen werden *na* en *naar*, en *te* en *tot*, willekeurig door elkaar gebruikt (zie hoofdstuk 4).

Het verschil tussen *na* en *naar* is dus bewust geïntroduceerd, maar te veel betekenissen voor een bepaalde vorm kan ook tot onbewuste taalverandering leiden: als klanken niet meer voldoende betekenisonderscheidend zijn, kunnen ze worden vervangen of uitgebreid. Dat overkwam het oude achtervoegsel *-e*, dat bij persoonsnamen werd vervangen door het geleende achtervoegsel *-er* (Middelnederlands *herde* werd *herder*) en bij abstracte woorden door het inheemse achtervoegsel *-te* (Middelnederlands *diepe* werd *diepte*).

Tot slot zijn er externe redenen voor taalverandering: veranderingen in de maatschappij, het dagelijks leven, het geestelijk leven, de wetenschap en techniek maken dat er een voortdurende behoefte bestaat de woordenschat uit te breiden. Het gevolg is dat er eeuw na eeuw nieuwe samenstellingen en afleidingen worden gevormd. Bovendien worden er telkens nieuwe woordvormingsprocédés bedacht: zo vormde men versterkende bijvoeglijke naamwoorden in het Middelnederlands met een bijwoord als eerste deel: *aloud, allerhoogst, welbespraakt*, in de zeventiende eeuw zette men hier een zelfstandig naamwoord: *doodstil, propvol, schatrijk, stokstijf*, en in de negentiende eeuw een bijvoeglijk naamwoord: *rotwijf, dolblij, stomdronken*.

De grote lijn: van een synthetische naar een analytische taal

Elk hoofdstuk van dit boek is gewijd aan de taalveranderingen die in een bepaalde periode hebben plaatsgevonden: van de prehistorie – de periode voordat de taal werd opgeschreven –, via Oud- en Middelnederlands naar het ontstaan van de standaardtaal in de vroegmoderne periode en de daaropvolgende lotgevallen van het Standaardnederlands. De chronologische

---

opbouw maakt inzichtelijk dat iedere periode nieuwe veranderingen kent, dat in iedere periode nieuwe woordvormingsprocédés (samenstellingen, afleidingen) worden bedacht, nieuwe woorden worden geleend en nieuwe grammaticale verschijnselen hun intrede doen, culminerend in het moderne Nederlands. Het blijkt ook dat sommige taalveranderingen nog eeuwen nawerken. Voor een deel zijn de taalveranderingen onvoorspelbaar en lijken ze willekeurig. Toch blijkt bij nadere beschouwing dat er in de taalveranderingen een grote lijn te ontwaren is. De ontwikkeling gaat namelijk van een taal met veel buigingsvormen naar een taal met vaste woordgroepen en constructies. De algemene lijn is als volgt.

De Indo-Europese voorouder was een zogenaemde ‘synthetische’ taal: grammaticale relaties werden uitgedrukt met behulp van een groot aantal buigingsvormen. Toen de Indo-Europese taal in onze contreien werd overgenomen door de oorspronkelijke bevolking en zich ontwikkelde tot het Germaans, werd de vormenrijkdom direct enigszins gereduceerd en ontstonden er nieuwe manieren om grammaticale relaties uit te drukken. Zo kwam in het Germaans naast de oude sterke werkwoorden een nieuwe categorie werkwoorden op die zwak was en waarin de verleden tijd werd aangeduid door een analytische omschrijving met *deed*, een vorm die zich uiteindelijk ontwikkelde tot de uitgang *-de* (zie hieronder).

Het synthetische Indo-Europees veranderde geleidelijk in een ‘analytisch’ Nederlands: een taal waarin grammaticale relaties worden omschreven met lidwoorden, voorzetsels, voornaamwoorden en hulpwerkwoorden. Buigingsvormen werden vervangen door vrije woordgroepen. Het verdwijnen van naamvallen leidde automatisch tot een vastere woordvolgorde in de zin: kon men in het Latijn zonder probleem zowel *Iohannes amat Mariam* zeggen als *Mariam amat Iohannes*, in het Nederlands betekent *Marie houdt van Jan* toch echt iets heel anders dan *Jan houdt van Marie*. In de loop van de tijd werden die vrije woordgroepen steeds meer vaste verbindingen: de variatie die er aanvankelijk bestond, verdween. Terwijl men in de vroegmoderne periode nog kon variëren tussen *acht nemen op* en *in acht hebben*, bleef in de achttiende eeuw als enige mogelijkheid *in acht nemen* over.

Die verandering van synthetisch naar analytisch nam eeuwen in beslag en raakte steeds meer taalverschijnselen, zo zal in de volgende hoofdstukken blijken. Een belangrijke motor voor het verlies van buigingsvormen was het feit dat in het Germaans door taalcontact de klemtoon op de eerste lettergreep van het woord kwam te liggen (zie hoofdstuk 1). Doordat de klinkers aan het begin van een woord grote nadruk kregen, werden de volgende lettergrepen minder geprononceerd uitgesproken, met als gevolg

dat er in die onbeklemtoonde lettergrepen, met name aan het eind van het woord, gemakkelijk klanken konden wegvallen of veranderen. Dit leidde onder andere tot het verdwijnen of samenvallen van buigings- en vervoegingsvormen. Zo verdwenen naamvallen en werd het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke zelfstandige naamwoorden in de noordelijke dialecten opgeheven (behalve bij persoonsnamen).

20 Ook het ontstaan van achtervoegsels en voorvoegsels uit samengestelde woorden hangt nauw samen met de klemtoon. Uit achtervoegsels ontstonden dan soms weer uitgangen (zoals de zwakke vorm *-de* van de verleden tijd, die voortkwam uit een vorm van het werkwoord *doen*) en uit uitgangen konden weer achtervoegsels ontstaan (de *-s* van de tweede naamval werd bijwoordelijke uitgang in bijvoorbeeld *anders, eens*).

Deze langetermijnverandering van synthetisch naar analytisch is niet compleet: er bestaan nog steeds synthetische constructies, zoals de tweedenaamvals-*s* bij persoonsnamen: *tantes boek, Jaaps kat*. De langetermijnverandering betreft bovendien niet alleen het Nederlands, maar is een algemeen verschijnsel. Het tempo en de uitwerking van de verandering verschilt echter per taal, ook bij nauw verwante talen. Zo zijn de naamvallen in het Nederlands en Engels inmiddels verdwenen, maar komen ze nog steeds voor in het Duits.

Wat is nu de oorzaak van deze langetermijnverandering? Het meest waarschijnlijk is dat sociale en maatschappelijke factoren ervoor verantwoordelijk zijn: uit onderzoek blijkt namelijk dat kleine, geïsoleerde talen – zoals het Indo-Europees – een ingewikkelder systeem van verbuigingen en vervoegingen hebben dan talen met een groot aantal sprekers, een grote geografische verbreiding en veel tweetaligheid of taalcontact. Bij een geïsoleerde taal wordt de taal van generatie op generatie overgeleverd, en dat houdt buigingsvormen in stand, want kinderen blijken gemakkelijker buigingsvormen te leren dan analytische omschrijvingen. Voor volwassen taalleerders is het echter heel lastig de onregelmatige buigingsvormen van een vreemde taal onder de knie te krijgen: zij zijn geneigd onregelmatigheden recht te strijken of door omschrijvingen te vervangen. Dat is precies wat er gebeurde toen het Indo-Europees en de Indo-Europese dochtertalen werden overgenomen door anderstaligen. Dat de ene taal sneller overgaat naar een analytisch systeem dan de andere, kan verklaard worden uit het aandeel nieuwkomers dat de taal leert. Dat het Engels nog maar één woordgeslacht en dus ook maar één bepaald lidwoord (*the*) kent, terwijl het Standaardnederlands er twee heeft (*de* en *het*), en het Duits drie (*der, die, das*), zal komen doordat vanaf de negende eeuw een constante stroom immigranten naar Engeland trok.